

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 23

1942

UPPSALA 1942

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1942

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

42700

Carl XII:s död i svensk diktning.

Av Martin Granér.

Den gamla frågan om Carl XII:s dödssätt har åter tagits upp, och diskussionen har varit livlig. Början gjordes med Sandklef-Palmstierna-Strömbom-Clasons uppseendeväckande bok Carl XII:s död 1940, och på den följde Nils Ahnlunds kritikfyllda motskrift Sanning och sägen om Carl XII:s död 1941. Dessutom har gjorts en mängd diskussionsinlägg i form av tidningsuppsatser av Ahnlund, Böök, Sandklef m. fl. Och nya inlägg torde vara att vänta.

I det arbete, som inledde den återupptagna diskussionen över ifrågasatt ämne, intaga morddryktena ett brett rum. Palmstierna skriver om dylika rykten, som under Frihetstiden voro i svang i den politiska världen, och Sandklef om dem, som av folktraditionen burits fram till våra dagar. Det förefaller, som vore det skäl att komplettera dessa framställningar genom undersökning av en källa, som här bör vara mycket värdefull och givande, nämligen den svenska diktningen. Denna har endast ytterst obetydligt berörts hos Sandklef-Palmstierna. Föreliggande uppsats vill söka ge ett svar på frågan om de spår av dylika rykten och meningar om Carl XII:s dödssätt, som svensk diktning företer.

För detta ändamål har jag genomgått allt vad jag kunnat uppspara av svensk dikt, som berör mitt ämne, bl. a. de samlingar av »Verser om Carl XII», som tillhöra Uppsala universitets bibliotek.

Redan dagen efter hjältekonungens begravning (26 febr. 1719) gavs offentlighet åt en dikt, som på ett ganska märkligt sätt uttrycker den meningen, att kungen icke fallit för en fiendekula. Det är Olof Rudbeck Sonens Sorge-qvåde öfer then stormächtigste konung, Konung Carl then tolfte . . . sungit uthi Upsala Academie år 1719 den 27 Februarii. Det är en parentation över kungen, innehåller inte mindre än 146 strofer, är tryckt (tydligt i och för högtidligheten ifråga) i ett särskilt häfte bland nämnda Verser i UUB och omtryckt hos Hanselli, del 12. Några rader därur ha redan citerats av L. Weibull (Scandia 1929). Det heter i denna dikt (str. 119 ff.):

Carl föll här som en karl och kämpe för the skalkar,
Som ligga i försåt om murar, plank och balkar,
Och wisa aldrig sig; men när the se sit ram,
Tå vet man intet af, för än the rusa fram.

Skal store Carl för skott som blixst här falla neder?
Må skyttar böra ej en konung wisa heder?
Så har thet wurit förr, en gammal sed och god,
Fast then och bröts uth-i en from Josias blod.

Må thet är redligt then med skott och kulor skiöta,
 som plägar här sin man med bara udden möta?
Må skytten tå war dansk, och kulan ther ifrå?
Jag intet thera tror, ty falskt¹ skiöt ingen tå.

Fast större vörndnad fick Carls farfar vid then brygga,
 Ther polske hären stod, som steg tå straxt til rygga,
 Så snart åth den vardt sagt: här är kong Carol sielf!
 Fick så för-utan skott gå öfver samma elf.

Then store Borg och Hamn, vänd om the bägge namnen:
 En brud, som dansken nog har gilljat få i famnen,
 Med flera wisa kan förbod på alla skott
 Åth kongen sielf, fast än man håll på honom fått.

En natt! Som röfat oss thet alle nu här sakna.
 En natt! then många söft och många bragt till wakna.
 En natt! som mer och mer än bringar för en dag
The onda råd, som görs, med fassligt dunderslag.

Att sådant kunde skrivas i en dikt, som dedicerats till Ulrika Eleonora och som har karaktären av officiell sorgekantat vid Uppsala akademi, visar tydligt, att rykten om lönnmord redan voro starka, men också, att de åtminstone för män i Olof Rudbeck d. y:s ställning icke ännu riktades åt det håll, dit de snart (åtminstone redan 1723) skulle vändas — mot Fredrik I.

»Sveriges Bittre Tårar, sedan Landsens Wårdande Fader Konung Carolus Then Tölfte Til alle Trognas diupaste Sorg alldeles saknades efter den 30 november 1718» är överskriften på en anonym dikt, tryckt i Götheborg (bland Verser i UUB). I denna säger »Then opartiske medlidande Tröstaren» bl. a.:

At Hielten fallen är, beklagas högt af alla,
 Men Gud som all ting wet och noga ser förut,
 Har nu sin Smorda sielf så sachta låtit falla
För lyckans blinda skott, ey för sin Owäns spiu.
 Så thet som all sin wärck wår Gud til bästa wänder;
 War glad tin Kung ey föll i sine Fi'nders händer.

— — —
 Ens Faders alla barn (så framt the alla ächta)
 The hafwa lika frögd, i sorg the hielpas åt;
Men om en del på Gud, en del hin onde slächta,
År ey at undra på, man hörer olik låt:
 Guds barn wäl ofta giör' hwar andras ögon wåta,
 Men får thet ena rijs, strax wil thet andra gråta.

Och i en senare avdelning av dikten, betitlad »Swea Barnas Tårelägel», heter det:

Wår lycka med otack har awflat ett Barn,
 Som kallas wår Fiendes lycka;
Nu spinner thet honom förmätenhets-garn,
 Ack! at han må ta sig till wara!

¹ Falskt betyder här tydligen lömskt, förrädiskt. Jfr att i Carl v. Zeipels roman »De sammansvurne eller Mord och Kröning» (om denna mera längre fram) drottning Ulrika Eleonora säges bli bestört, när hon får höra, att parentator sagt, att skottet var falskt, men tröstas med att han var bara en »pedant», som ingen brydde sig om.

Ur det första av dessa tre citat vågar man nog inte utläsa något av mordrykten, men väl ur de två senare.

En helt annan karaktär än dessa trohjärtat svenska sorgesånger förete ett par på tyska avfattade dikter bland Verser över Carl XII i UUB. Båda äro anonyma. Den ena är tryckt i januari 1719 och bär titeln »Gedanken auf den Tod des Königs von Schweden». En bit därav lyder:

Gib dann nun Schweden nach: verlern das steiffe Trutzen,
So gibst dir der Verlust den allerbesten Nutzen.

Den andra kallas »Aufmuntrender Zuruf an die Einwohner in Schweden, gedruckt in der Königl. Druckerey 1719.» Där heter det:

Dennoch sind wir nicht verlassen,
Lasst uns nur ein Herze fassen,
Weil der Fürst so für uns wacht,
Sich zu unsrer Brustwehr macht.

Man kunde nästan våga den gissningen, att detta inspirerats av »der Fürst» själv, d. v. s. Carls sväger, arvrinsen Fredrik.

Vi komma nu till Olof Dalin. Han har ju skrivit mycket om Carl XII:s död, alltsedan han vid Avazu- och Wallasis-ordens stiftande den 25 jan. 1732 åtagit sig att som ordens sekreterare årligen bl. a. på Carl XII:s dödsdag »inlämna något efter Inrättingens smak lämpat Snille-arbete». Man skulle knappt vänta, att det i Dalins diktning funnes något spår av en tro att kungen dött på grund av sammansvärjning och lönnmord; han var ju — eller blev åtminstone genom Lovisa Ulrika — ett slags poëta laureatus, och hans diktning har redan tidigt en rätt »officiell» karaktär. Något dylikt spår finns ju ej i Sagan om hästen, ej i Svenska Friheten. Men bland dikterna i Awazu och Wallasis, vilkas rad inledes med en Åminnelse av Konung Carl den Tolfte's död, framgiven den 30 nov. 1732, där i högtidlig stenstil erinras om hur Carl genom ett domväldigt skott blev dödens vinning, har jag funnit en rad, som enligt min mening tydligt visar, att Dalin trodde på lönnmordsryktet. Det är i sången på Åminnelse dagen 1736, där det heter bl. a.:

Två gånger nio år var Carl, den store Hjelte,
Då han all werlden först i hög förundran ställte:
Två gånger Nio år war sen dess ädla tid,
Tils *döden stal sig fram*, att fälla Hjelten nid.

Dalin skulle nog ej ha använt det här kursiverade uttrycket, om han endast menat, att döden kom oförmodat. »Stal sig fram» — orden ge samma intryck som fältkirurgen Neumanns bekanta dröm, att »es kam einer gekrochen».

Tre år efter denna Dalins dikt utkom i den första av sina många upplagor Anders Odels Sinclairsvisan. Denna anspelar på Carls död i följande välkända strof:

Ett tjockt gehäng, tre finger bredt,
Var spändt på blåa rocken;
En gruflig pamp, den mången sett
Nedsabla hela flocken,
Satt, dragen till en tredjedel,
I detta gula bälte:
Och ville ut, ge den sin del,
Som träffa' denne hjelte.

Ordet *träffa* i sista raden säger Nils Ahnlund i uppsatsen »Den dragna värjan» (Sv. Dagbl. 13 mars 1941) vara »den äkta och ursprungliga avfattningen, som säger rent ut, vad Anders Odel tänkte på, när han 1739 skrev sin stora revanschdikt», medan det för oss mera välbekanta predikatet *trotsat* enligt Ahnlund är »en sekundär läsart, som man hittar i avtryck till skolbruk från det senare 1800-talet». Att *träffa* är det ursprungliga ordet, torde vara säkert, ehuru det — enligt benäget meddelande av fil. lic. Erik Hörnström, som i en ännu outgiven avhandling bl. a. behandlat denna detaljfråga — förekommer endast i en av de fyra upplagor, som måste anses vara de äldsta, medan de tre övriga ha ordet *trotsat*. I varje fall är det uppenbart, att *träffa* ger ett livligare och mera konkret uttryck åt skaldens mening och tydligare visar hans uppfattning om dödssättet. Men i en annan dikt av Odel angives direkt och skarpt, att han trott på mordteorien. Det är »De makalösa, högstsalliga konungarnas, kon. Gustaf Adolfs och Karl XII:s, rop från de dödas rike till hjeltinnan Svea» av CelAdOn (Sthlm 1741). Den omfattar inalles 100 strofer, och i strof 49 talar Karl XII till Svea så:

Säg ei, att du på mina tåg
 Dig alt för mycket mattat;
 Tro fritt jag nog med smärta såg
 Hur' många i dig fattat;
 Tro fritt had' jag man lefwa fått
 De skull' snart tegat stilla;
 Men si, det liumska = = = skått
 Det gjorde all ting illa.

Liumska är den gammalsvenska formen för lömska. Detta ord är ju mycket sägande, och om innebörden av den med streck markerade luckan i näst sista raden behöver intet tvivel råda.

Nästa dikt, som i detta sammanhang kommer i åtanke, är Olof Carelius' allbekanta Hönsgummans visa, tryckt första gången 1751 (innan den erhållit censurs Imprimatur, ty detta skedde, enl. Isak Fehr, Studier i Frihetstidens Vitterhet. Den politiska visan, först 1752) och sedan omtryckt många gånger. Strofen om Carl XII (delvis citerad hos Sandklef-Palmstierna) lyder som bekant:

Sonen tog hushålle först uti akt,
 Men sen for han ut,
 Reste med junkrar å drängar på jakt,
 Hade kulor å krut.
 Men trålla dä krute,
 Di hölls mä därute,
 Dä välde på slute,
 Att räfvana log,
 Åt de skotte, som tog,
 Dä vår Husbonde dog.

Meningen är klar: rävarna, som logo åt skottet, var de sammansvurna, och skottet var ett mordskott. Att anspelningen blev så pass tydlig, sammanhänger väl med situationen vid visans tillkomst: den skrevs för att uttrycka svenska folkets glädje vid Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas trontillträde (de kröntes den 16 nov. 1751); hade författaren haft några »hämningar» av hänsyn till konung Fredrik, som ju redan långt tidigare av ryktet utpekats som deltagare i komplotten, så voro dessa

nu obehövlige; Fredrik var, liksom Ulrika Eleonora, död, och landet hade fått en ny kung, vid vars person inga mörka rykten häftade.

Ännu en diktare från detta tidsskifte, Jacob Wallenberg, Min son på galejans och Susannas författare, har uttalat sin mening i frågan och har gjort det tydligt och kategoriskt nog. Det är i »Sanfärdig Resebeskrifning, börjandes med Kongl. siö- och stapelstaden Kungsbacka» (1769). I resans början kommer han till Hälsingborg, och kapitlet härom inleder han med en sång, där följande läses:

»O Stenbock, äfven du, förstucken i dit grus,
Som andra usla lif, får ligga obesungen.
Jag tänker på dit slut och på den tappre Kungen,
Som grymma händer fälde ned,
För att få härska fritt uti en snöplig fred.
I Änglar, veten mina tårar,
Hvar gång min sorgsna själ vid detta ämnet står.
Ack Himmel, fins en Svänsk, den detta fall ej sårar,
Så vis mig endast hvar han går;
Jag skal den bofvens namn för världens ögon hänga
Ett mål för allmän hån och sky.

Bland författare under Frihetstiden, som berört ämnet i fråga, bör också nämnas Carl von Linné, vars Anteckningar över Nemesis divina, som antagas ha tillkommit mellan åren 1741 och 1773, väl kunna räknas till svensk diktning, om ock författaren önskat se där meddelade berättelser betraktade som historiska dokument. Tre av dessa höra hit: Den första är berättelsen om överstelöjtnanten Dagström, som för fria uttalanden på riddarhuset fallit i onåd hos konung Fredrik och som dömdes att som dåre sitta på Malmö fästning på livstid, varpå den gudomliga hämnden drabbade ordföranden i den dömande kommissionen Charles Emil Lewenhaupt, som avrättades efter det olyckliga kriget 1741—43. Den andra är historien om överste Stobée, den bekante medlemmen av holsteinska partiet, som anklagades att på en källare i Stockholm ha »talat hiskligt illa om kungen» (Fredrik) men lyckades bevisa sin oskuld, medan det förnämsta falska vittnet mot honom, kapten Gyllenroth, dömdes och halshöggs (fastän både konungen och drottningen lade sig ut för honom). Den tredje berättar följande. General Cronstedt hade med punktering spått, att Carl XII skulle stupa innan utgången av november 1718. Den sista november hade en vän sagt till honom, att månaden nu var gången. »Dagen är ej förbi», var hans svar. Linné slutar berättelsen så: »Men somliga mena, att det var samme Cronstedt, som sköt kungen vid Fredrikshall. Troligen var det dock franske öfversten Stickart (d. v. s. Sicre, Siquier).»

Linné är alltså fullt övertygad om att Carl lönnmördats, men vem gärningsmannen var, därom är han ej viss.

R. G:son Berg påpekar i en uppsats om Carl XII: minnet och hundraårsfesten 1818 (Nordisk Tidskrift 1908, omtryckt i Litteraturbilder, andra saml.), att den gustavianska tiden föga intresserade sig för Carl XII; dess tänkesätt var alltför kosmopolitiskt och pacifistiskt för att den skulle uppskatta krigarkungens onyttiga och landsförödande bragder; det var först den nyromantiska rörelsen i 1800-talets början, som återväckte hänförelsen för Carls minne. Detta är ju riktigt. Det finns emellertid åtminstone en skald, som kan räknas till de gustavianska —

ehuru tyngdpunkten av hans diktning är förlagd till den senare Frihettstiden — vilken i en dikt omtalar Carl XII på traditionellt sätt; och han gör ett intressant uttalande om kungens död. Skalden är Gyllenborg, och dikten är hans stora epos *Tåget över Bält*, som utgavs 1785 men påbörjats redan före Gustav III:s regering. I nionde sången av denna dikt omtalas, huru Carl X under en nattlig isfärd mellan ett par av de danska öarna i en dröm förflyttas till Elyséen, där han råkar »Sveriges Gudar», d. v. s. dess hänsovna kungar och hjältar. Han hör där Gustav II Adolf tala om hans ätts framtid, och om sonsonen Carl XII gör denne detta uttalande:

Den Tolfte — o min son, hans ärelust för vida
Skall föra honom ut — men vad skall han ej lida!
Förmäten i sin höjd, men Hjelte i sitt fall,
Han i Barbarers våld sin spira föra skall.
Ifrån en ödemark han över världen ljungar
Med blixten i sin hand mot sammansvurna kungar.
Han alt förbättra syns — jag honom hasta ser —
När ett förrådiskt skott — begär ej veta mer.

Det plötsliga avbrottet, aposiopesen, som kommer, sedan skalden ändå fått sin mening klart fram, gör samma tjänst som den nyss anförda luckan i en strof av Odel.

Vi komma så till 1800-talet. Med nyromantiken och den till denna rörelse hörande göticismen bryter en ny Carl-XII-uppfattning fram. Geijers terzindikt Carl XII, uppläst av Geijer i Götiska förbundet 20 sept. 1811 och intagen i Idunas andra häfte jan. 1812, är det första poetiska uttrycket härför. Och redan i denna finna vi ett tydligt uttalande av skaldens övertygelse, att kungen dött för mördarhand, på anstiftande av en sammansvärjning:

Väl vådlig var min väg — omkring min hjässa
De lekte, ödets åskor, och *kring hälen*
I dyn sig aggets etterormar pressa.

Med lugn jag stod och delte ut befälen
På deras glatta rygg, *tills lömska tanden*
Mig högg, och dödens mörker täckte själen.

Som bekant har Geijer ännu en gång besjungit hjältekonungen, i Carl XII:s marsch vid Narva (»Viken, tidens flyktiga minnen»), som sjöngs av uppsalastudenterna den 30 november 1818. Även här finns ett spår av författarens tro på mordteorien. Det är i andra strofen:

»Efter hundraåriga skiften
Våga nalkas till hjeltegriften!
Plåna med tårar ut minnesskriften,
Hur den störste bland Carlar föll!

Att de kursiverade ordens innebörd kanske inte genast observeras torde sammanhånga med att ordet *hur* i poesi ofta har en försvagad betydelse (=att) (ex. Tegnér's 'Nu är att säga, *huru* jarl Angantyr satt än...'); men i Geijers dikt har det tydligen kvar sin ursprungliga, interrogativa betydelse (=på vad sätt). Och med denna innebörd av ordet blir meningen klar.

Alltså: med tårar må utplånas den skrift, som erinrar om det sätt, på vilket den störste bland Carlar föll. Tydligare ville väl skalden inte ut-

trycka sin mening om dödssättet i en dikt av officiell karaktär, vilken sjöngs vid hundraårsfesten.

Till samma jubileumsfirande i Lund (se Wrangel-Bööks Tegnér-upplaga III, kommentar, sid. 499) skrev Tegnér sin allbekanta dikt Carl XII, som ju blivit den populäraste bland alla och som gjort mest för att fixera vårt folks bild av hjältekonungen. Denna dikt finns i flera tryck bland Verser i UUB, bl. a. originaltrycket: Sång den $\frac{30 \text{ November}}{12 \text{ December}}$ 1818 (Lund 1818, Berlingska Boktryckeriet). I Iduna intogs den 1820. Här förekommer som känt ej ett ord om dödssättet, endast det berömda »Han kunde icke vika, blott falla kunde han».

I detta sammanhang kunna nämnas Bernhard von Beskows båda dikter Carl XII (i Vitterhetsförsök I, 1818) och Sekularsång den 30 november 1818 (slutsången i Vitterhetsförsök II, 1819). Ingendera säger något i förevarande ämne. Detsamma gäller ock Nicanders »Stolte Carls fest, den 30 nov. 1818» (bland Sånger av August) och Vitalis-Sjöbergs hyllningsdikt till Carl XII, Trollhättan, vilka båda publicerades i Kalender för Damer 1820.

Bland Verser i UUB förekommer (jämte Geijers Viken, tidens flyktiga minnen — däremot ej terzindikten av 1812) i »skillingtryck» även Hedborns dikt över Carl XII. Icke heller i denna förekommer någon antydning om mordhypotesen. En mängd sådana märkes däremot i en anonym sång bland Verser i UUB, som på grund av andan och tonen måste tillräknas det »fosforistiska» läger, som Hedborn tillhörde. Den är tryckt i Stockholm, hos Ernst Ad. Ortman, 1820, och bär titeln »Röst till Svionerne eller Återskall från Hjeltens Grifthvalf». Där heter det bl. a.:

Återskalla de¹ för dagen,
 Carl, ditt sorgeliga öde?
 Du som blev af sveket slagen!
 Skakar det ert lugn, I döde?
 I skuggor från Svioners boning!
 Kämpars vålnar! I som klandrat
 Försåtets brott, och harmfult vandrat
 Med den bortglömda bedriften
 Hämdlöst, utan all försoning,
 I djupet av den mörka griften?

Men ingen tid har hjeltens blod försonat,
 Och ingen tid har straffat svekets brott!

O! Hvad försonar då vår smärta
 För den *nidingsbragd*, som fällde
 Kung Carl? den *agget trolöst ställde*
 I förväg på hans segerbana
 Och krossade Svioners hjerta,
 Danadt blott att segrar ana?

Det skottet! som begråtas skall,
 Som Nordens hopp och ära fällde,
 Fullbordadt blef vid Fredrikshall,
 Då sveket stolt sin mångväldsseger ställde
 På Carls och Manhems hela fall.

Carl! Sveket och agget och natten dig fällde.

¹ nämligen stormarna.

Om denne poets inställning till förevarande spörsmål kan intet tvivel råda.

Nu torde det vara lämpligt att framföra ett vittnesmål från den skald, som började såsom en av de främsta »förromantikerna» i vår litteratur men sedan fördes in på andra banor — Franzén. Det förekommer ju i Den gamle knekten och är ur vår synpunkt ganska märkligt. Dikten föreligger i icke mindre än tre versioner: av 1793, 1810 och 1824. Den första skrevs, enligt A. A. Grafströms levnadsteckning i Franzéns skaldestycken, del VII, redan 1789 eller 1790 — alltså i Gustav III:s dagar — och intogs av Kellgren i Stockholmsposten 7 okt. 1793. Här finns ingenting om kung Carl; den gamle knekten är här en invalid »från Walkiala strid», som sörjer sin så sorgligt omkomna dotter och hennes brudgum. Men i 1810 års version har han blivit den siste karolinen, dikten förhärliagar Carl XII, och dennes död berättas i en strof som denna:

Jag kom, ännu en yngling blott,
Till kungens egen fana
Och hörde, ack! *det lönska skott*,
Som slöt den ädles bana.
Med honom föll det svenska mod.
Jag ville stupat i hans blod.

Det lönska är det som sker i lönn, i hemlighet; ordet betyder ungefär — men ej alldeles — detsamma som Odels förut anförda liumska och vårt lömska. Kanske har Franzén med avsikt valt denna glosa; kanske har han av sitt historiska samvete tvungits att undvika det brutalt uppriktiga ordet lömska med dess innebörd av smygande förräderi — emedan den mordteori, som han fann gängse, var obevisad — och blott velat framhålla det hemlighetsfulla i tragedien. (Dock bör påpekas, att formen lönsk hos 1700-talsförfattare — t. ex. Wallenberg — ej sällan användes, utan att någon betydelseskiftning i jämförelse med lömsk kan påvisas.) Är åter lönsk för honom fullständigt synonymt med lömsk, så är han och icke Geijer den förste svenske skald, som på 1800-talet bär fram övertygelsen om att Carl XII föll för ett mordskott.

Någon ovisshet om diktarens mening har man däremot ej hysa beträffande versionen av 1824. Där lyder strofen i sin för oss mest bekanta form:

Jag ser ännu vid Fredikshall,
Där stod jag honom nära
Och hörde, när det skottet small,
Som fällde Sveriges ära —
Jag ser, hur på sitt svärd han drog,
Med hot bakom sig såg, och dog.

Det är otänkbart, att Franzén kunde mena annat än att kungen hade ansiktet vänt mot fienden, d. v. s. fästningen; när han hotfullt såg bakom sig, måste det betyda, att han i dödsögonblicket fann döden komma från de egna leden. Att det faktiskt var omöjligt för kungen både att se sig om och draga på sitt svärd, betyder här ingenting; skaldens mening är klar.

Men själve Atterbom, nyromantikernas hövding, har lämnat ett klart vittnesbörd om mordryktenas tillvaro, om han också inte i sin dikt di-

rekt uttalar sin mening om dem. Det är — man skulle knappast ha väntat det — i Lycksalighetens Ö. Det har med rätta påpekats, att Astolf bär flera drag av Carl XII. Björnjakten i diktens början, under vilken kung Astolf unge försvinner, kan ju sägas vara direkt tagen ur Carls ungdomshistoria. Men Carl-XII-draget hos diktens romantiske kung framträder egentligen först när han från Felicias ö återvänt till sitt nordiska rike, som i tidernas längd förvandlats till en hyperboreisk republik, vilken han själv liksom hans skald hjärtligt avskyr. Det ställe av dikten, som här avses, läses i Fjärde Äfventyret. Hemkomsten, sid. 209 i 1854 års upplaga (det har där oförändrat samma lydelse som i upplagan av 1827, vilket kan vara värt att nämna, då man vet, att Atterbom just i detta parti av dikten gjort betydande ändringar i den senare utgåvan). Astolf har på sin hippogryf återvänt till sitt hemland; han råkar där den gamle sångaren Florio, vilken befinnes vara den siste ättlingen av hans egen hovskald, som levat för 300 år sedan och burit samma namn. Deras samtal glider in på frågan om den fordom gåtfullt försvunne kung Astolf, och då kommer följande replikskifte.

Astolf.
Han underligt försvann.

Florio.
Man gissar nu,
Att han i löndom föll, ett hemligt offer
För en faktion, som ville sjelf regera.
Mig synes troligt, att helt rätt och slätt
På jagt han omkom i en gammal grufva,

Att Atterbom vid denna skildring av sin sagohjältes öde haft Carl XII i tankarna, ja haft honom till modell, synes mig höjt över varje tvivel. I själva verket se vi här den hittills fullständigaste och tydligaste av diktarförklaringar till Carl XII-mysteriet: här finns både lönnmordsteorien (»han i löndom föll, ett hemligt offer . . .») och den sammansvärjning, som antagits ha varit mordets upphov (»en faktion, som ville sjelf regera»); den sistnämnda har i förut citerade dikter icke skymtat, utom hos Wallenberg och i det enda ordet »mångvåldsseger» hos nyss nämnde anonyma författare av 1820. Det framgår inte här tydligt, att Atterbom haft en mindre skeptisk uppfattning om mordryktena kring Carl XII, än han låter Florio uttala angående gissningarna om Astolfs försvinnande; men det synes högst troligt. Den hyperboreiska republik, som han i detta avsnitt av sagospelet så hänsynslöst gisslar, hade ganska stor likhet med den svenska Frihetstiden — fast han visserligen också hade yngre modeller för sin skildring därav —; denna Frihetstid, »då ingen kung och ingen ära var», utmärktes just av sådana »faktioner», som han så starkt ogillade. Att Carl XII-beundraren och republikhataren Atterbom trodde på de mörka rykten, om vilkas tillvaro han här beslöjat men ändå klart vittnat, vet man säkert av hans föreläsningar om »Carl XII, betraktad i sitt förhållande till vitterhet, vetenskap och skön konst» (Samlade skrifter i obunden form, del IV), där det om Carl heter: »Han var lika tidigt, som plötsligt, *skaffad ur vägen*», och där det talas om dem »som gjorde sig marknad på hans undergång». A. drar sig inte ens för att här direkt utpeka Fredrik I och hans gemål som anstiftare till mordplanen.

Nästa vittnesmål kommer från svensk dramatik. Carl XII behandlas i svenska dramer före Strindberg av A. F. Skjöldebrand (1829), J. Börjesson (1858) och J. T. Hagberg (1864). Men Börjessons skådespel heter Carl XII:s ungdom och är sålunda här utom räkning, och Hagbergs slutar vid Pultava. Endast Skjöldebrands kommer därför i vårt sammanhang i fråga. Till Tragedien Carl XII:s död har författaren fogat Anmärkningar (ett slags efterställt företal), där han bl. a. skriver: . . . »En större svårighet är den, att orsaken till Konungens död, som utgör hufvudföremål för detta stycket — om han föll för en fiendtlig kula eller ej, och, i senare fallet, hvem var mördaren — är ännu i historien en oupplost gåta. Att ej till äfventyrs kasta ett stort brott på någon oskyldigs minne, har författaren trott sig böra här lämna gåtan lika oupplost.» Men i själva tragedien låter Skjöldebrand tydligt märka sammansvärjningen; dess huvudperson är arvprinsen Fredrik, bland dess medlemmar märkas Rehnsköld samt fransmännen Maigret och Sicre, och även Arvid Horn tycks vara inblandad, fast han vill så mycket som möjligt dölja sig (alldeles som i en av slutsценаerna i Strindbergs Carl XII!). Vem gärningsmannen var, kan Skjöldebrand ej säga, men den »faktion», vars tillvaro Atterbom två år tidigare i sitt sagospel antytt, får i hans tragedi tydliga konturer.

Vi återvända till lyriken, och den bland lyrikerna, som nu närmast kommer med sitt inlägg, är Böttiger. Hans vittnesmål är det kraftigaste och ett av de märkligaste bland alla. Det föreligger i tre av cykeln Kungarnas sjutton Sonetter, nämligen Nris X, XI och XII, behandlande var sin av regenterna Carl XII, Ulrika Eleonora och Fredrik I. Av den förstnämnda behöver jag ej citera mer än slutet. Skalden låter Carl XII tala så:

Vet, kraft jag hade ägt att allting berga;
Jag kunnat ensam ännu trotsa alla;
Men höstens dag försätlig kom och kulen.

Jag fick ej tid att draga ut min värja.
Hur kunde nordens starka lejon falla
För annan kula än en feg, förstulen?

Detta är ju mycket tydliga och talande ord.

De två följande sonetterna anser jag mig böra anföra in extenso. Ulrika Eleonora talar:

En blekgul afund målar sig i färgen
Hos nattens drottning, när, vid solens sida,
Den höges fall hon lurande ses bida
Att sjelf i ståt få skina öfver bergen.

*Jag*¹ på min broders värja var blott ergen,
Som gnager hvad den kan på stål och slida;
*Hat*¹ var mitt vapen, *nät*¹ mitt sätt att strida,
Och i det nätet jätten föll för dvergen.

Men åt den make, som mig gavs av slumpen,
Jag skattat all mitt hjertas jungfruhonung,
Och på sin hemgift kom ej *han*¹ att tappa:

¹ Kursiveringen, annars min egen, är här diktarens.

Som man och furste var han lika lumpen,
Men honom dock jag klädde ut till konung,
Och Fredrikshall var till hans thron en trappa.

Fredrik I:s uttalande om sig själv lyder hos Böttiger (det kan nämnas, att C. D. af Wirsén i sitt minnestal över Böttiger, Sv. Akad:s Handlingar 1880, förklarar detta jämte Carl IX:s vara det bästa kungaporträttet i sonettecykeln Kungarna):

Förlevad kom jag, gladdes att få stanna,
Der jagten var så rik på alla visen:
Hos mig fans intet nordiskt, utom isen,
Och trång min hjerna var som hög min panna.

Jag levde i det lilla, i det granna
Och vann i sjelfsväld gerna högsta prisen,
Men kupan hördes surra starkt, ty visen
Var, utan aktning, lätt att öfvermanna.

Dock finner man om mig ock sagoskrifter,
Ty bygdens tärna var mig rädd att möta,
Och skogens hare sprang för mig förfärad.

Men häfden stryker dylika bedrifter,
Och minnet vill ej ha med mig att sköta,
Och sången känner sig av mig besvärad.

Böttigers övertygelse i vårt spörsmål skulle alltså kunna uttryckas så: Carl XII blev utan tvivel lönnmördad, själen i sammansvärjningen var hans egen syster Ulrika Eleonora, som ville ha sin make till kung, och denne make — var en lump. Särskilt anmärkningsvärd är den verkliga hätskhet, med vilken skalden skildrar Ulrika Eleonora, som annars, när hon nämnes i svensk dikt, d. v. s. under sin livstid och strax efter sin död (såsom hos Olof Rudbeck Sonen och av Dalin) alltid behandlats med stor respekt. Man kan säga, att Böttigers inställning till Ulrika Eleonora är oviljans och harmens, medan hans attityd mot Fredrik I är det rena föraktets.

Bland Verser i UUB finnes en dikt med titel: Carl XII, Ein Gedicht Schwedisch und Deutsch, Stralsund 1840. Författarnamnet är J. A. Afzelius. Vilken bärare av detta kända namn som gjort dikten, har jag ej lyckats utröna. Ur den svenska texten, som löper parallellt med den tyska, kan citeras:

Vid Fredrikshall, att krossa Norges pantsar,
Du färdig stod, då ödets grymhet bjöd
En svekfull arm förrädiskt lodet bära
Mot tidehvarfwets skräck och Nordens ära.

Här är alltså förräderi- och mordteorien klart uttalad, år 1840.

Samma år, 1840, publicerades i en svensk tidning delar utav en dikt av en ung, sedermera mycket frejdad skald, som såg spörsmålet under samma synvinkel. År 1839 fick Talis Qvalis av Svenska akademien hedersomnämmande för dikten Carl XII:s död, och i början av 1840 offentliggjorde han i Malmö Allehanda vissa partier därur. I nr 22, 17 mars, återfinnes ett fragment ur andra sången, varav jag citerar följande strofer:

Hög som en krigsgud kommen nyss ur striden
 I djupa tankar Sveadrotten står.
 I himlens stjernor, slocknen ut och spriden
 Ej ljus kring hans gestalt! ty brottet går
 Som ormen smygande utöver fjälten
 Och stjäl sig på den lagerkrönte hjälten.

Månghövdad hydran är. Han står allena,
 Och kände han jemväl det usla svek,
 På honom faran spänner kraftens sena,
 En dust med henne var för Carl en lek . . .
 Hans väg med farans oftast var gemensam,
 Det var hans lust med henne vara ensam.

I nr 23, 21 mars, följer Lönnmördarens monolog, varur följande må anföras:

Trångt är grafvens tjäll,
 En republik, der herskarns nycker vika . . .
 — I kväll — och allt är slut.
 Omkring min hjessa sväfvar
 En blodig fana. Ha, mitt hjerta bäfvar!
 Vik hädan, fasa! än mitt stål är rent.
 Förgäfves. *Jag är lejd* . . . det är försent!

Med en viss rätt raljerar Per Hallström i sin vackra minnesteckning över Strandberg (Svenska Akademiens Handl. 1910) en smula över denna ungdomliga stil, varom han yttrar: »Utan vidare titel presenteras sedan 'Lönnmördaren', en teatraliskt och poetiskt lagd man, som uppenbarligen kommer att bomma.» Men diktens mening är tydlig.

Det är ur flera synpunkter av intresse att jämföra denna dikt av lunda-studenten Strandberg med den sång, som den mogne Talis Qvalis skrev till avtäckningen av Carl XII:statyn 1868. Den senare är ju oändligt överlägsen, buren som den är av samma manligt kärva anda och utförd med samma stålklang i tonen som Strandbergs andra berömda dikter med historiskt motiv. Men ser den på problemet Carl XII:s död på samma sätt som ungdomsdikten — i olikhet med de flesta andra dikter från jubileet 1868 (varom mera längre fram)? Det förefaller nästan så. En strof i dikten Carl XII av 1868 lyder så här:

Hans like har ej världen haft
 Och kanske aldrig får,
 Han gick så vidt som dödlig kraft
 Mot skickelsen förmår;
 Man vänjer sig så långt man kan,
 Dock är det hon, som styr,
 Och den, som håller som en man
 Sin goda sak i sigte, han
 Är redan döpt *martyr*.

Skulle skalden ha kunnat kalla Carl XII martyr, om han fallit för en fiendekula, han som trotsat — eller sökt — så många sådana?

— Därefter kommer jag till några prosaromaner, utkomna omkring mitten av 1800-talet, vilka antingen behandla eller åtminstone omnämna Carl XII:s död och där dödsorsaken angives.

Den första är Onkel Adams bekanta tendensroman Penningar och arbete (alltså ingen historisk roman), där jag på sid. 93 funnit följande

uttalande i ett samtal. Rector Hult, en av bokens mera framträdande personer, säger: »Carl XII, i alla sina hjelteförevillelser, ett mål för sitt folks sympatier, föll för en lönnmördare — och ej heller om honom går någon sådan saga» (nämligen att han spökat efter döden). Wetterberghs bok utkom 1847.

Från 1849 stammar nästa vittnesbörd. Det utgöres av den historiska romanen *De sammansvurne* eller *Mord och Kröning*, av Carl von Zeipel, den under signaturen Carl bekante poeten från nya skolans ungdomsdagar. Författarens uppfattning framgår redan av bokens titel. Det existerar en sammansvärjning mot konungens liv, vars huvudperson är arvrinsen Fredrik (han kallas direkt »brodermördare») och i vilken bl. a. äro inblandade Arvid Horn, Cronstedt, Stierneroos, Maigret och Siquier. Om prinsessan säges, att hon är »om icke mörderska, likvisst medvetande». Fredrik eggar Stjerneroos, och denne utför dådet med ett gevär, som en annan (Cronstedt?) laddat. Bokens mening uttryckes koncentrerat (del II, s. 164) i följande uttalande: »Han kunde icke vika, blott falla kunde han» — för ett förräderi, över vilket Sverige ännu i dag ropar: Ve! . . .

Som en direkt fortsättning av denna roman och såsom byggd på dess författares förarbete anges i ett företal Herman Bjurstens *Öfverste Stobée*, som utkom 1854. (Zeipel hade avlidit 1849, samma år som hans nyssnämnda bok utgivits). Intrigen i Bjurstens roman bygger på de historiska fakta, som ovan omnämnts i samband med Linnés *Nemesis divina*. Om Carl XII:s död har Bjursten samma mening som Zeipel. Efter katastrofen heter det: »Ja, vår kung, vår far har fallit, svarades i korus av soldaterna. Men ve dem, för vilka han fallit!» Stobée säger till sin adjutant: »Det var en fördjeflad muskötkula att ega håll. Den som avlossade den har bestämt pantsatt sin själ.» En officer, som på hemtåget från Fredrikshall anträffas döende av svält och köld, utbrister till kamraterna, som funnit honom: »I skuggan av döden ser man klart. — Ve, sjufalt ve över dem, som mördat kung Carl. . .»

År 1849 utkom fjärde delen av M. J. Crusenstolpes roman *Huset Tessin* under enväldet och frihetstiden (1847—1850), i vilken del Carl XII:s död beröres. Författaren yppar samma hätska inställning till Ulrika Eleonora och hennes make, som märkes hos Böttiger och andra; men egendomligt nog förekommer där intet om mordteorien. Däremot uppger Crusenstolpe såsom »historiskt» (i en tidigare del av arbetet), att Carl XI dog förgiftad av sina fiender, till hämnd för reduktionen.

Det sista av de prosarbeten från denna tid, som här komma i betraktande, är Topelius' *Fältskärens berättelser*. Enligt V. Vasenius' Topeliusbiografi utkom ifrågavarande del av detta arbete 1858. Topelius är inte främmande för mordteorien men lämnar frågan oavgjord. Han skriver i tredje cykelns slutkapitel: »*Huru* han föll, det glömde samtiden närmare utreda. Var det för 'Europas koaliserade makter' — var det för en svensk kula eller för en norsk, eller var det ej för kula, utan för svärd — det syntes för samtiden vara av ringa vikt. Det enda viktiga var, att den mannen föll. . .» Men något mera positivt heter det i ett föregående kapitel: »Kabinetterna darrade i sitt innersta, och det har aldrig blivit bevist, men knappast heller på goda skäl betvivlat, att Carl XII:s död var på förhand beslutad i makternas rådslag.» Enligt detta

skulle mordkomplotten ha haft väldig omfattning och oerhört vida perspektiv!

Vi komma så till de dikter, som frammanats av 150-årsminnet 1868, vars firande fick en särskilt konkret och glansfull prägel genom avtäckningen av Molins Carl XII-staty i Stockholm. Av sådana dikter finnas bland Verser i UUB rätt många; i allmänhet är de obetydliga nog och hållna i traditionell tegneriserande stil. Som bevis för att det poetiska firandet av hjältekonungen nu trängt ut i vida kretsar, må nämnas, att en (anonym) bär titeln Åreminne åt Carl XII, tillegnat Gefle frivilliga Skarpskyttekår och att en annan (likaledes anonym) heter Sång på minnesfesten över Carl XII vid Herrestads folkhögskola. Den yppersta av vid denna minneshögtid framkomna sången är Talis Qvalis' Carl XII, förut här omnämnd. I ett avseende äro så gott som alla dessa festdikter från 1868 lika: de innehålla ingen antydning om mordrykten. Det enda tydliga undantaget — oavsett Strandbergs dikt — utgör en sång vid Carl XII:s minnesfest 30 nov. 1868 (tryckt Lund, Berlingska tryckeriet) av signaturen Hlbk (troligen H. H. Hallbäck, 1838—1885, docent i ästetik i Lund), där dessa rader förekomma:

Segraren i hundra strider
Intet svärd mot *sveket* fann.

Att nästan alla dessa dikter från 1868 hade denna karaktär, beror nog ej på att man vid det högtidliga tillfälle, då kungastoden restes, ville skjuta undan dystra tankar. Man kan ju erinra om att Geijer vid hundraårsfesten 1818 — och än tydligare 1812 — i dikt uttalat sin tro, att Carl ej fallit för fiendekula. Men saken var den, att man numera ej så mycket trodde på de gamla mordryktena. Gravöppningen 1859 ansågs ju ha ryckt undan grunden för dessa; dansken C. P. Paludan-Müller hade redan 1847 i en avhandling nekande besvarat frågan: Er kong Carl XII falden ved snigmord?, och man litade på hans auktoritet. Att båda dessa omständigheter inverkat på det allmänna tänkesättet, framgår bl. a. av Fryxells framställning i slutet av del 29 av hans Berättelser ur Svenska historien.

Ett tydligt återfall till tron på de gamla mordryktena visar signaturen Johannes Petrus (tidningsredaktören J. P. Wallin, f. 1847, d. 1898) i sin diktbok Carl XII, tjugofyra sånger (1883—1885). Detta epos, som belönades med svenska akademiens andra pris år 1882 (ej 1883, såsom i Nord. familjeboks andra upplaga angives), imponerar genom sin längd; var och en av de 24 »sångerna» omfattar nämligen ett flertal särskilda dikter, vilkas sammanlagda antal uppgår till summa 231. Här kommer mordteorien klart fram. Redan i sången Carl den tolfte sista dag märkes den i följande varnande strof:

O konung, vakna! döden sig hukat ned på lur,
På dig hans lystna ögon redan sigta.
Liksom ett hungrigt lejon, nyss sluppet ut ur bur,
Han ansats tar att språnget mot dig rigta.
Du har med honom öga mot öga ofta stått,
Då trotsad han ur vägen motvilligt för dig gått;
Att hämnas nu han dig försåtligt faller,
Då sömnen för hans skott dig varnlös ställer.

Och i nästa sång, Sorg, lyda tre strofer så:

Men när med bördan åter de sig bege på väg
Och båren upp på sina skuldror lyftat,
Då födas bittra tankar: »Kamrat, vem tror du, säg,
Med öga och gevär på honom syftat?
Från fästningen för visso ej kulan honom nått;
Vi skulle då helt säkert hans drag beskåda fått.
Det onda samvetet försökte dölja
Missdådet med att offrets anlet hölja.

Ja, hvarför skulle annars han svepts i kappa grå?
Hvi skulle man peruk på honom breda?
Kung Carl bar aldrig kappa med annan färg än blå,
Och puder liksom löshår var hans leda.
Nej, oss man ville pudra, det kan nu märkas grannt;
Vi skulle tro oss bära en öfverstelöjtnant!
Ja, turen snart tör komma ock till slika
Och till de der fransoserna tillika.»

Rhyzelius förebrår dem: »Hvi fälla slika ord?
Blott lösa, tomma gissningar I hafven.
Kung Carl är död, och äfven om timat har ett mord,
Vår hämnd ej skaffar honom upp ur grafven.
Tids nog lär okänd niding sitt straff af himlen få;
Oss höfves blott att sörja vår kung och tänka på
Hans dygder, hans gudaktighet och ära
Och söka komma föredömet nära.» —

Ungefär samtidigt med denna dikt av en numera bortglömd poet är berättelsen Vid likvaknen i Tistedalen i Strindbergs Svenska öden och äventyr (enl. Lamm skriven 1891). Där sitta löjtnant Carlberg och livmedikus Neuman vakande inne i stugan i Tistedalens by, medan den nyss skjutne konungen ligger på bår i rummet bredvid, och Neumann talar frispråkigt och hänsynsfritt om den döde:

»Carl XII var ett spöke, som stått upp ur hunnergravarne, en Göt, som skulle ha bränt om Rom igen, en don Quixote, som befriade förtryckta galärslavar, under det han slog sina egna undersåtar i järn och blod, och hade inte den kulan, som i afse föll, kommit från väster, så hade den en gång kommit från öster, ehuru själva fan inte vet var den kom ifrån.»

Nu sprang löjtnanten upp, som om han setat på en fyrboll.

»Medikus, ni sa' ett ord! Var den kulan kom ifrån! Ja, var kom den ifrån?»

»Har löjtnant Carlberg några misstankar i den riktningen jag antydde?» frågade kirurgen med en blick, som kunnat ta ut en kula ur en länd.

»Nej, inga alls!» svarade löjtnanten kort och bestämt.

»Nå, då vill jag bara säga det», avslutade kirurgen, »att kom inte den kulan därifrån, så borde den ha kommit — därifrån.»

»Från väster» betyder ju här från fienden, »från öster» från svenskt håll, och de båda »därifrån» i Neumanns avsiktligt chifferartade språk ha samma betydelse, d. v. s. »från de svenska leden». Neumann menade: Hade den kulan inte kommit från fästningen, så hade kungen en gång senare drabbats av döden från en av sina egna, och — i den senare repliken —: Kom inte den kulan från svenskt håll, så *borde* den ha kommit — från svenskt håll. Neumann hos Strindberg hyser tydligen starka misstankar om lönnmord, och författaren låter honom i förtäckta ord uttala, att han finner ett

sådant slut på konungens levnad inte bara naturligt utan också berättigat. Man erinras om slutreplikerna i Strindbergs skådespel Carl XII (1901):

Swedenborg:
Gud vare hans själ nådig! — Men var kom den kulan ifrån?
Feij pekar uppåt fästningen.

Där uppifrån!

Swedenborg pekar uppåt himlen.

Där uppifrån!

Feij.

Låt oss tro det!

Swedenborg.

Och kom den inte därifrån, så borde den ha kommit därifrån!

Bland Carl XII:s besjungare från denna tid få icke heller glömmas Snoilsky och Edvard Bäckström. Ingendera berör direkt kungens död. Snoilskys Brandklipparen slutar med att de mörka leden under trummors dån drogo till Fredrikshall, och På Vernamo märknad erinrar vid Pers och Kerstis värliga möte om det skott, som »i vintras» smällde på denna plats, men själva den ödesdigra tilldragelsen beröres ej. I Edv. Bäckströms Vid Fredrikshall omtalas till slut, hur kungen i den sista novembers kväll, sedan han avhört den gamle knektens gripande historia — varefter denne faller, krossad av en fientlig kula — mumlar för sig själv: Vem gäller nästa skott?

Vi ha nu nått fram till Verner von Heidenstams Karolinerna (1897—98). I den utomordentliga berättelsen Fredrikshall komma så gott som alla de hypoteser fram, som uppställts till förklaring av gåtan, men författaren låter, naturligt nog, gåtan stå olöst kvar. Den supponerade samman-svärjningen finns där, i den på dålig tysk-svenska avfattade skrivelse med löfte om 50 Ducater under Ljusastaksbjörkens stam, »om Hans Kongelige Majestät för Fiende Kuhlor stupar», som Tolle Årasson vid sitt upp-vaknande finner i sin hatt. Möjligheten att en svensk krigare begått dådet finns där, ty Tolle Årasson drömmer om att få åka till avrättsplatsen som »en eländig usling och en folkbefriare», och han står också i november-kvällen med muskötén lagd till ögat och med fingret på trycket. Men osannolikheten av att en svensk gjort gärningen framgår även, ty samme Tolle Årasson kastar muskötén i marken, så att skottet går av utan verkan, och springer på konungens bud rakt fram mot fienden, och han tycker sig se, att dödsskottet kommer från en gammal utdömd kanon på fiendevallen. Och till slut återkomma de mörka misstankarna än en gång, i Tolle Årassons förvirrade monolog efter konungens död: »Eller . . . varifrån kom väl på ditt bud den kulan? Vad vet jag, en simpel man . . . Jag vet bara vad jag nyss bevittnat och därför måste tro . . . Men det var så många främmande röster däruppe i mörkret.» Och sedan, när en kapten kommer med konungens värja och berättar, att handen i döds-ögonblicket så häftigt omfattat fästet, att klingan till häften dragits ur skidan: »Den värjan . . . mot vem drogs den värjan? . . . Jag vet det nu själv. . . Mot alla! Är inte det svaret oss nog? Är det inte så en hjälte måste dö? . . .» —

Heidenstams odeciderade inställning till frågan framgår också av hans uppsats Karl XII och det tragiska (Tankar och Teckningar, 1899), ur vilken kan citeras: »Hans timglas är utrunnet. Han stupar med ett drag af nödvändighet som kunde i den stunden intet annat ske. Den gåta, som

sveper sin slöja om dödsögonblicket fördjupar detta endast dubbelt, så att man måste fröjda sig åt gåtan och frukta att hon någonsin skall vinna full lösning.»

Från sekelminnesdagen den 30 nov. 1918 känner jag endast två Carl XII-dikter, av Sigurd Agrell och Bertil Malmberg (båda bland Verser i UUB). Ingentdera berör vårt ämne.

Och så kommer det senaste vittnesbördet. Det läses i andra delen av Frans G. Bengtssons Carl XII:s levnad (1936), som väl må kallas ett diktverk lika väl som en historisk skildring, då det i ovanligt hög grad ger »en verklighet, sedd genom ett temperament». Där läses:

»Självklart kan man inte nämna Fredrik av Hessen i sammanhang med Fredrikshall utan att i någon mån låta omnämmandet färgas av de misstankar, för vilka han inom kort skulle bli utsatt; men någon väg utanför sådana misstankar synes mindre än någonsin finnas efter professor Lauritz Weibulls utredning i ämnet. Likväl finns det en möjlighet, att Fredrik av Hessen var oskyldig till vad som inträffade; i så fall ha tillfälligheterna och hans egna åtgärder sammangaddat sig för att spela hans rykte ett ytterst elakt spratt.»

I detta yttrande, ganska kategoriskt och ändå yppande en viss tveksamhet inför möjligheten av ett misstag, enas rätt väl nyare historisk forskning och inom svensk diktning bevarad tradition.

TILLÄGG.

Tyvärr först sedan uppsatsen blivit i huvudsak färdigtryckt har jag kommit att observera, att till de 1700-talsförfattare, som i sin diktning givit uttryck åt övertygelsen att Carl XII:s död vållats av ett mordskott, hör även *Leopold*. Han gör det i »Ode öfver den 1 november år 1778», den dikt, som skrevs för att fira sedermera Gustav IV Adolfs födelse och som bl. a. vållade den bekanta litterära fejden mellan Leopold och Kellgren. Tredje strofen av sången lyder så:

November, det är du, du fjällens kulna makt,
Som Himlen vredgad, böd med döden vid din sida,
Förödelse och köld i trenne secler sprida
Kring yfverbornas sälla trakt:
Du, som uppå de Lytska fälten,
Din kalla anda gjöt i hjertat af den Hjelten,
Som jordens vållust var och himlalärans stöd;
Du, som vid fjällens rygg, den mörka natten böd
Det grymma lod förrädiskt bära
Som, stulet undan ärans lag,
Oss skilde, i ett enda slag,
Vid världens skräck och Nordens ära.

Skalden talar om tre sekler, under vilka November bringat de yfverborna, d. v. s. Sveriges folk, »förödelse och köld». Den första av de tre

händelser, som han här avser, är säkerligen Stockholms blodbad (8 nov. 1520), men i fråga om denna nöjer han sig med en lätt antydning. Det andra datum är den 6 november 1632, Gustav II Adolfs dödsdag. Det tredje är den 30 november 1718, då Carl XII föll. Särdeles klart uttalas i den anförda strofen övertygelsen, att den dödande kulan icke kom från fiendehåll: det grymma lodet var förrädiskt, och det var »stulet undan ärans lag».

Det är onekligen ganska anmärkningsvärt, att t. o. m. den mest typiske gustavianske skalden tydligt uttalat sin förvisning, att Carl XII blivit mördad.

— Ett annat uttalande i frågan, som går i rakt motsatt riktning — eller som åtminstone energiskt bestrider, att en svensk kunnat begå det påstådda lönnmordet — har jag funnit i Fryxells sångspel Vermlandsflickan (Poetisk Kalender 1822). Det är i en dialog mellan den gamle karolinen Gunnar och hans sonson Axel:

Axel.

Men, Farfar, är det sannt, som folket säger,
Att Kungen skjuten blef utaf en svensk?

Gunnar.

*Det är ej sannt. Den ljuger som en skälm,
Som säger så. Det fanns i hela Sverige
En enda ej, som hade mod och hjerta
Att vilja skjuta honom.*

Att Fryxell icke alls trodde på lönnmordsteorien, framgår ju också av hans Berättelser ur svenska historien.

Martin Granér.
